

Losbandige religie

INLEIDEND

Instituties in beweging: geldt dat ook op religieus terrein? Of zijn de instituties daar heilig en dus onveranderlijk? Is zo'n heilige institutie wel in beweging te krijgen? Of wordt de religieuze institutie hoe dan ook bewogen, of ze het nu zelf wil of niet? Zorgt zingeving, als het uitproberen van wat betekenis heeft en geeft, niet altijd voor verandering?

Er is in de moderne tijd radicaal veel veranderd in de context waarin religie opereert, en dat heeft zijn terugslag gehad op de religieuze institutie. Om het thema zo concreet mogelijk te maken, houd ik me in dit artikel vooral met de kerk in beweging bezig, als voorbeeld van een religieuze institutie. De veranderingen lijken bijvoorbeeld haar samenbrengende en zingevende rol uit te hollen. Mensen willen de vaste verbanden niet meer die eerder hun gedrag aanstuurden. Ze hebben ook meer vrijheid genomen om een eigen kijk op het leven te ontwikkelen, los van de kerk. Binnen de stevig gefundeerde muren van het religieuze gebouw voelen beweeglijke mensen zich niet meer thuis, niet in het gebouw van steen en niet meer in het geloofsgebouw. Moderne mensen zwerven liever door het levensbeschouwelijke landschap, op zoek naar bevredigende antwoorden op de diepste vragen van het leven. Ze vullen hun plakboeken met wat ze rondreizend tegenkomen. De kathedralen zijn nog wel mooi genoeg om even binnen te lopen en te bekijken, eventueel om er een kaarsje te branden, maar ze dienen niet meer om er levenslang te schuilen. Toch blijft er iets van het oude gevoel, alleen zoekt het een nieuwe en vooral persoonlijke invulling.

Ik bespreek eerst twee recente conflicten waarin de kerkelijke institutie partij was. Daarna bespreek ik, op een wat abstractere manier, de institutie in vergelijking met de sociale beweging. Ik zal vervolgens nagaan wat de rol is van macht. Daar zet ik het spel tegenover, zoals ik tegenover het machtscentrum de marge zal plaatsens. Ik zal ook nagaan wat er dan zo radicaal veranderd is in onze tijd. Al deze overwegingen voeren me tenslotte naar de *losbandige* religie van de titel.

TWEE VOORBEELDEN

In 2007 publiceerden de Nederlandse dominicanen de brochure *Kerk en Ambt: Onderweg naar een kerk met toekomst*.¹ Daarin zochten zij een oplossing voor het tekort aan priesters. Tegenover het hiërarchisch kerkmodel van de piramide zetten ze het horizontale van het volk van God. Ze stelden voor om een eind te maken aan het alleenrecht van celibataire priesters op het uitspreken van de consecratiewoorden. De bisschoppen veroordeelden dit voorstel onmiddellijk als strijdig met de ambtsleer en het geloof van de kerk. Een door de dominicanen geplande studiedag mocht niet plaatsvinden. Uiteindelijk moesten de dominicanen beloven de brochure niet langer te verspreiden.

De reactie van de bisschoppen was voorspelbaar. Wie het over het ambt heeft, raakt rechtstreeks aan de institutie en daarmee ook aan de theologische rechtvaardiging van de macht van ambtsdragers. Zij zijn immers de leiders binnen de institutie. In een latere bisschoppelijke brief, 'Kerk, Eucharistie en Priesterschap' (2008),² werden priesterschap en kerk sacramenteel van karakter genoemd. Daarmee werden ambt en institutie in een sacrale sfeer geplaatst, en dus bijna vanzelfsprekend buiten de discussie gehouden, want wie zal dat wat geheiligd is kritiseren?

Wat opvalt in veel reacties van tegenstanders van de dominicaanse voorstellen – keurig gedocumenteerd op de website van de dominicanen, www.dominicanen.nl, is dat

het goed recht van de institutie voorondersteld wordt. Haar lange geschiedenis geldt als bewijs van haar optimale vorm. De hiërarchie zelf wordt ook als doorslaggevend argument aangevoerd, want die dient – bijna per definitie – te worden gerespecteerd. Leiders van instituties kunnen kennelijk de eigen organisatie, en daarmee hun eigen positie, heilig verklaren. Uiteraard gebeurt dat met een beroep op dat wat men ziet als Gods wil. Een voorstel voor een andere orde is dan bij voorbaat fout, simpelweg omdat het de bestaande goddelijke orde ter discussie stelt. Het priestertekort, toch een ernstige bedreiging van de institutie, is geen reden de bakens te verzetten. Men blijft kiezen voor een herbevestiging van de bestaande ambtsleer en daarmee van de huidige vorm van de institutie.

Sommige critici bestempelden de Nederlandse dominicanen zelfs als schismatici of sektestichters, dus als ondermijners van de institutie. Men situeerde hen daarmee in de marge van de institutie. Het voorstel van *Kerk en Ambt* werd in letterlijke zin gemarginaliseerd. Volgens een van hun critici heulden de dominicanen met de protestanten.

En inderdaad wordt er aan protestantse zijde anders over het ambt gedacht. Tegenover het episcopale stelsel staat het presbyteriaanse dat, in ieder geval in aanleg, democratischer oogt. Het ambt is in principe open voor iedereen, ongeacht huwelijkse status of sekse. In hun brochure gebruiken de Nederlandse dominicanen het argument van de democratisering van de samenleving om hun voorstellen kracht bij te zetten.

Toch kan ook weer niet gezegd worden dat aan protestantse kant de institutie is meegegaan met de tijd en in eigentijdse beweging is geraakt. Daarmee kom ik aan mijn tweede voorbeeld. Drie kerken – hervormd, gereformeerd en evangelisch-luthers – zijn weliswaar over hun eigen schaduw heen gestapt en zijn samengegaan in de PKN, de Protestantse Kerk in Nederland, maar het oecumenische fusieproces was ook een machtsspel, met als inzet de aard van de nieuwe institutie. De discussie spitste zich toe op

de inhoud van de nieuwe Kerkorde, het wetboek voor de nieuw te vormen kerk. Fuseren betekent onvermijdelijk de macht opnieuw verdelen. In jarenlange onderhandelingen sloegen de verschillende facties hun piketpalen. De leiders van de meer traditiegetrouwe stromingen bleken daar uiteindelijk het meest bedreven in.

De ironie wil dat, terwijl men onderhandelde over de nieuwe protestantse kerk, in de samenleving het proces van ontkerkelijking gewoon doorging. De nieuwe kerk heeft de uittocht ook niet tot staan weten te brengen. Nog steeds verliest de PKN per week een kleine duizend leden op de twee miljoen, dat is 2,5% per jaar. Dit ledenverlies is voor een deel het gevolg van vergrijzing en dus van natuurlijk verloop. Er wordt veel meer begraven dan gedoopt. Maar er zijn ook mensen die in de kracht van hun leven opstappen. Niet dat die daarmee van hun geloof afvallen; het percentage atheïsten blijft in Nederland al decennia steken tussen de tien en vijftien procent. Overigens kalft de Nederlandse rooms-katholieke kerk ook af, zij het minder sterk: in 2010 werden wekelijks ruim vierhonderd leden uitgeschreven. Met vier miljoen leden is dat op jaarbasis een half procent.

Een presbyteriaans kerkmodel en een kerkfusie zijn dus geen remedie tegen de ontkerkelijking, misschien zelfs integendeel! Bovendien is de PKN niet vrij van verticale tendensen, zoals blijkt uit de enigszins krampachtige manier waarop gereageerd is op de zich atheïst noemende Zeeuwse dominee Klaas Hendrikse. Zijn bestseller *Geloven in een God die niet bestaat* was een poging het geloof eigentijds te formuleren. Het boek beleefde sinds het verschijnen in 2007 vijftien drukken, hetgeen minstens duidelijk maakte dat Hendrikses betoog een snaar raakte. De regionale en nationale leiders binnen de PKN kwamen ernstig in verleiding om tegen Hendrikse tuchtprocedures te beginnen. Per saldo is het bij een rechtzinnige synodale handreiking gebleven, getiteld *Spreken over God*.³

Aan de hand van deze twee voorbeelden wordt de dy-

namiek van de religieuze institutie enigszins zichtbaar. Kerkelijke instituties ontkomen niet aan discussies waarbij aan tradities gemorrelt wordt. Dat is meer dan een intern probleem. De controversiële voorstellen, van de dominicanen of van Hendrikse, zijn slechts symptomen. De motor bevindt zich buiten de kerk. De voorgestelde wijzigingen, zoals in het ambt of in het godsbeeld, weerspiegelen voornamelijk de veranderingen in de samenleving. Gelovigen zijn hun religiositeit anders gaan beleven. Dat zij afscheid nemen van de institutie is normaal geworden.

De vraag of de kerk in beweging is te krijgen, is daarom vooral een vraag naar haar houding ten opzichte van maatschappelijke veranderingen, met de ontkerkelijking als meest voelbaar symptoom. Kan de kerk, in een moderne samenleving die volop in beweging is, het zich permitteren vast te blijven houden aan voormoderne tradities, taal en visies? Is geloof misschien ook zonder institutie leverbaar? En wat voor rol speelt de macht van religieuze leiders, immers het boegbeeld van de institutie? Hoe verhoudt zich die macht bijvoorbeeld tot de kerntaak van zingeving, met name de beantwoording van levensvragen? Om op deze vragen een antwoord te vinden gaan we van de concrete voorbeelden naar een wat abstracter en algemener analyseiniveau.

INSTITUTIE, BEWEGING, MACHT

Enige vorm van institutionalisering zal er altijd zijn. In het sociaal-wetenschappelijk spraakgebruik omvat een definitie van 'institutie' meestal een aantal van de volgende ingrediënten: een bepaalde sector van de samenleving, met een eigen orde en eigen procedures, met een collectief gedragspatroon, inclusief sociale controle. Die ingrediënten zorgen met elkaar voor de broodnodige voorspelbaarheid en continuïteit. De nadruk ligt bij instituties op orde, op zekerheid, op iets dat weliswaar niet voor de eeuwigheid is gemaakt, maar liefst wel voor de eeuwen. De institutie is

een bouwsteen voor de samenleving, heeft er dus invloed op, maar moet zich er tegelijk aan aanpassen en wordt er dus ook weer door beïnvloed. Al kan haar actieradius kleiner worden, ze hoort bij het samenleven. Ze is niet statisch, zelfs niet als ze zegt principieel behoudend te willen zijn. Verandering hoort erbij.

Nu is een oud twistpunt binnen de sociale wetenschappen hoe continuïteit en verandering zich tot elkaar verhouden. Ter vergelijking is het daarom nuttig te kijken naar het begrip 'sociale beweging'. Het woord beweging is niet voor niets gekozen. Er ligt nadruk op verandering in plaats van op orde – al kan een sociale beweging er ook op uit zijn die verandering juist tegen te houden. Maar hoe dan ook gaat het erom invloed uit te oefenen op de inrichting van de samenleving of een deel ervan – waarover kennelijk discussie is. De Occupy-beweging is hiervan een voorbeeld. Mensen sluiten zich aan bij een beweging op grond van gemeenschappelijke waarden en overtuigingen.

De casus van *Kerk en Ambt* kan dit illustreren. Er is een institutie kerk die de orde vertegenwoordigt en garandeert. En dan is er een sociale beweging, in dit geval met dominicanen als woordvoerders, die juist iets wil veranderen in de orde van de kerk, zoals eerder de Acht Mei Beweging dat probeerde. De institutie beroept zich al snel op de eigen orde, terwijl de dominicanen zeggen: het gaat ons juist om een mogelijke verandering binnen die orde, ook gelet op maatschappelijke veranderingen en de problemen die daardoor ontstaan, zoals het priestertekort.

Daar komt nog iets bij. Bij de dominicanen gaat het om een kloosterorde die zich met de kerkorde bemoeit. In de geschiedenis van de rooms-katholieke kerk hebben de stichters van de orden meestal een vernieuwende verandering voorgestaan. Daardoor ontstond er soms wrijving met de clerus van het machtscentrum. Meestal is de beweging die de vernieuwer op gang bracht geleidelijk geïnstitutionaliseerd, opgenomen in de institutie. Maar iets van de oorspronkelijke kritische houding is gebleven. Zoals een

kloosterzuster het een keer aan mij als protestant uitlegde: de orden zijn altijd een beetje stekelig naar de hiërarchie toe.

Als het om continuïteit en verandering gaat, moet ook het M-woord vallen: macht. In de kerk hoort de term macht meestal niet bij het publieke vocabulaire. Macht wordt in de sociale wetenschappen meestal omschreven als het vermogen het gedrag van anderen te beïnvloeden, zelfs tegen hun wil. Zowel de dominicanen als hun tegenstanders probeerden het gedrag van anderen in de institutie te beïnvloeden. De toevoeging ‘zelfs tegen hun wil’ geeft al aan dat er spanning kan bestaan in een machtsrelatie. Mensen kunnen eventueel wel ja zeggen, maar dan toch nee denken of doen. Of ze zeggen rechtstreeks nee.

Als we naar religies in het algemeen kijken, zien we daar zowel instituties als bewegingen, allebei met bijbehorende machtsmechanismen, en altijd in een maatschappelijke setting met eigen machtsverhoudingen. Maar er is nog iets meer, waardoor religie zich onderscheidt van andere instituties en bewegingen, namelijk de nadruk op zingeving. Die vindt plaats door middel van een oriëntatie op een andere werkelijkheid die gezien wordt als bovennatuurlijk of transcendent. Die andere werkelijkheid wordt ervaren als cruciaal voor de beantwoording van levensvragen. Daar hoort bijna altijd bij dat die andere realiteit wordt gezien als machtiger dan mensen.

SPEL, RELIGIE, MARGE

Religie wordt niet zo gemakkelijk in verband gebracht met spel. Spel lijkt iets werelds en niet serieus. Maar of dat zo is, hangt af van de definitie van spel. Spel omschrijf ik als *het vermogen op eenzelfde moment met twee werkelijkheden om te gaan*. Dat gebeurt in de sport, waar een ander soort realiteit geldt zolang de wedstrijd duurt. Tijdens carnaval wordt een heel ander soort samenleving gespeeld, met alternatieve gezagsdragers. Spel zit ook in gezelschapsspe-

len of in kinderspel. Er wordt tijdelijk een andere context opgeroepen en in stand gehouden, en dat gebeurt op een serieuze manier, want anders is men spelbreker. Tegelijk weet men dat er een werkelijkheid wacht die als de normale wordt gezien.

Aan de hand van deze definitie kan spel ook gezien worden als het vermogen om alternatieven te overwegen. We zeggen dan ook dat we spelen met mogelijkheden. Dankzij het omgaan met twee werkelijkheden kan men zich een andere werkelijkheid dan de gebruikelijke voorstellen. Dat is juist wat nodig is om een verandering te overwegen en tot stand te brengen. Spel opent dus het zicht op verandering. De Nederlandse dominicanen stelden zich een andere ambtsleer en een ander kerkmodel voor. Ze speelden met kerkelijke werkelijkheden. Hendrikse woog het woordje 'bestaat', voor zover dat voor God gebruikt wordt, en constateerde dat het 'zijn' van God van een heel andere orde is dan de manier waarop mensen en dingen 'bestaan'. Het gaat om twee geheel verschillende werkelijkheden.

Religie is zo bekeken een vorm van spel. Dat klinkt vreemd, omdat religie toch allereerst een ernstige zaak lijkt te zijn, ook al omdat de levensvragen ernstig zijn. Sinds Fons Jansen kennen we 'de lachende kerk', maar Annie M.G. Schmidt was ervoor nodig om ons in een talkshow eraan te herinneren dat 'lachen mag van God'. Wat niettemin nog altijd overweegt is de ernst. Het spel moet inderdaad in volle ernst gespeeld worden. Maar al snel verstikt de ernst het spel. Daarom is religie zo'n serieuze zaak.

Als we kijken welke rol macht speelt, wordt duidelijker waarom dat zo is. Het zijn de machtsorganen die willen dat religie louter een serieuze zaak is. Maar *als* religie betrokkenheid is op een andere werkelijkheid dan de alledaagse, dan zit er volgens mijn definitie van spel een spelelement in iedere religieuze uiting. In de religieuze ervaring beleeft de ernstig spelende gelovige die andere, sacrale realiteit en probeert die te duiden. En als er wordt nagedacht over de

laatste levensvragen, dan is ook dat een spelen met werkelijkheidsopvattingen en mogelijke antwoorden. We kunnen ons immers een goede, ideale, hemelse werkelijkheid voorstellen. Zodra een nieuwe religie ontstaat, heeft de stichter een visie op de aard van een andere werkelijkheid.

Natuurlijk ontstaan religies zelden uit het niets. Er zijn altijd al ideeën voorhanden. Er is bijvoorbeeld een gevestigde religie, en de stichter van de nieuwe religie – Boeddha, Jezus, Mohammed – wijkt daarvan af. Dat zorgt voor een doorbréken van de continuïteit. Er klinkt een roep om verandering. Tegen de gevestigde macht in ontstaat een nieuwe manier van zingeving die het gedrag van gelovigen anders beïnvloedt. Dat verzet tegen de bestaande macht bevat vaak een kritiek op de heersende geloofsvisie, omdat men vindt dat die besmet is door de belangen van de institutie. Het voorbeeld van de dominicanen illustreert dat. Men vraagt een andere ambtsopvatting en meent dat de institutie te veel monopoliseert.

Zingeving kan overigens ook juist in dienst staan van de belangen van de institutie. Ze kan zelfs de machtssymboliek weerspiegelen. Dan wordt de macht van God getypeerd met menselijke machtsmetaforen als vorst, heerser, koning, vader, meester – alle mannelijk. Zo boetseert de kerkelijke institutie God naar haar eigen beeld en gelijkenis. Kwetsbaarheid en dienstbaarheid vergen echter een heel ander symbolisch kader.

Met religieuze vernieuwers is iets bijzonders aan de hand. Ze opereren vaak in de marge van de gevestigde religie, vrijwillig of gedwongen. Juist vanuit hun gemarginaliseerde positie zijn ze in staat om van een afstand nieuwe dingen te zien, nieuwe ervaringen op te doen. Woestijn, wildernis, het zwervend bestaan zijn veelgebruikte metaforen voor die positie in de marge. Of, om een ander voorbeeld te noemen: de vernieuwers worden onderweg geboren, in een tuin, zoals de Boeddha, of in een stal, zoals Jezus, beiden uit reizende moeders, even zonder vaste woon- of verblijfplaats.

Die marginale positie is eigenlijk de mooiste positie voor de voortgang van de zingeving. De macht van het centrum slaagt er niet in deze broedplaats van creativiteit voluit te controleren. Dat bleek al toen het ging over het ontstaan van kloosterorden, vaak als een nieuwe vrijplaats, en meestal wat ‘stekelig’ ten opzichte van de hiërarchie. Dat de Nederlandse dominicanen door de institutie gemarginaliseerd werden, bepaalde hen in feite bij de marge waar ze ooit uit voortkwamen.

Meestal leidt de werking van de macht ertoe dat de zingeving uiteindelijk vastgelegd wordt. Dat is niet verwonderlijk. Als een nieuwe religieuze beweging ontstaat, worden vaak mensen aangetrokken die zelf ook in de marge verkeren: vrouwen, armen, kinderen, vissers, herders, hoeren, tollenaars. Als de nieuwe beweging groeit, zal de gevestigde religie reageren, niet zelden met machtsvertoon. Maar ondanks vervolging, inquisitie en martelaarschap groeit een beweging, tegen de verdrukking in.

Maar dan! Succes moet georganiseerd worden. Ook de nieuwe beweging zal haar machtsspel gaan spelen. Er moet immers enige orde zijn. Gedrag moet gestuurd. Bovendien: de kostbare nieuwe boodschap moet beschermd worden. En na het stamelen van de stichter, die de overrompelende ervaring met de andere werkelijkheid nog aftastte, komen de woordvoerders en organisatoren op die het zeker weten. Zij maken de boodschap geschikt voor communicatie. Ze formuleren de leer, in twaalf artikelen, of in een credo, of in het achtvoudige pad. En zie daar, langzamerhand verandert de beweging in een institutie. Het is zelfs mogelijk dat die uiteindelijk de gevestigde religie verdringt. De verandering lijkt te zegevieren, maar helpt zichzelf om zeep als de leiders – al dan niet gewild – opschuiven naar het veilige machtscentrum.

Tot op een dag een geïnspireerde figuur opstaat in de marge en zich hardop afvraagt: waar zijn we in godsnaam mee bezig? De cyclus kan dan weer opnieuw beginnen.

Onze tijd wordt gekenmerkt door radicale veranderingen in de institutionele sfeer. De andere bijdragen in deze bundel maken dat overduidelijk. Wat merken religies hiervan? Kan de kerk als institutie zich handhaven? Is aanpassing onvermijdelijk?

Om deze vragen te beantwoorden moeten we wat preciezer benoemen wat er gaande is. Met name het individualiseringsproces heeft grote invloed gehad. Het subject is gerehabiliteerd. De mens is van object van maatschappelijke machtsmechanismen verheven tot autonoom subject. De verandering wint het daarmee van de continuïteit. Daarmee is de claim van de instituties, ook de kerken, op de mensen verminderd. Er is overigens, bij alle individualisering, geen sprake van kaalslag van sociale vormen. Zelfs de oproep tot individuele autonomie is sociaal en cultureel bepaald. Authentiek zijn is het elfde gebod. Het hoort bij de huidige orde in de samenleving.

Als het om individualisering gaat, moet ook modernisering genoemd worden, het proces waarbij de resultaten van wetenschap en techniek in de samenleving worden toegepast. Dat heeft nogal wat teweeggebracht. De industrialisering is er het meest directe gevolg van, maar daarmee kwamen diverse andere processen op gang, zoals kolonialisme, arbeidsmigratie, verstedelijking, en individualisering. De meest recente uiting is de globalisering, de ervaring dat de wereld tot één enkele plek is geworden. De wereldsamenleving is door deze processen grondig verbouwd en vertimmerd. Ook op religieus terrein hebben ze ingrijpende gevolgen gehad. Het zwaartepunt van het christendom ligt nu bijvoorbeeld op het zuidelijk halfrond. Terugkijkend zie ik in de Nederlandse situatie drie trends.

Allereerst werd religie betwist. Religie verloor aan maatschappelijke invloed. Betonrot tastte de zuilen van de verzuilde samenleving aan. Het wetenschappelijke wereldbeeld werd tegenover het religieuze gesteld. Atheïsme

werd een publiek erkende optie. Zelfs trouwe kerkgangers namen vaak een meer kritische houding aan, met een bijbehorende, geheel eigen, omgang met de institutie.

In de tweede plaats leefde religie juist op. Of dat nu in New Age, in evangelische en pinksterkerken of in de charismatische beweging was, er ontstond een vorm van religie die is afgestemd op de wensen van het individu. Meestal ging het daarbij om de hoogst individuele ervaring, meer dan om leer of traditie. Dat leidde, ondanks het individualisme, tot nieuwe sociale vormen, ook al hebben die slechts de looptijd van een weekend, en ook al wordt individuele vrijheid luid beleden.

De derde trend was de toegenomen verscheidenheid aan religieuze vormen. De globalisering en de massamedia hebben de toegang tot de religieuze repertoires van de wereld ontsloten. Er kwam meer competitie. Nieuwe vormen ontstonden. Migranten hebben het religieuze spectrum kleurrijker gemaakt.

Wat betekenen deze trends voor de institutie kerk? De toegenomen vrijheid van mensen om hun levensbeschouwelijke plakboek zelf te vullen, maakt de kerk als institutie minder noodzakelijk. Voor nogal wat mensen is de institutie alleen nog nuttig als leverancier van rituele diensten bij de overgangsmomenten in het leven, van de wieg, via communie en huwelijk, tot het graf. Religie bleek weliswaar blijvend, maar is ook vrijblijvend geworden. En verder is de rol van de kerken als leveranciers van zingeving in belangrijke mate overgenomen door andere partijen, met name de media.

De moderne tijd heeft institutionele levensbeschouwing gemarginaliseerd. Het secularisatieproces betekende niet alleen dat ontkerkelijking plaatsvond, maar ook dat de religieuze instituties aan macht inboetten. Het verdwijnen van de verzuilde samenleving markeerde de tanende macht van de clerus. De inrichting van de samenleving spoort niet meer één op één met de levensbeschouwelijke opdeling van de maatschappij. De LAT-relatie van de zuilen is verleden tijd.

Er is echter nog een andere conclusie mogelijk, waaraan misschien enige hoop voor de institutie ontleend kan worden. In het licht van wat hierboven gezegd is over het belang van de marge voor de levensbeschouwelijke vernieuwing, is het een vermomde zegen – en geen verdomde vloek – dat de kerkelijke instituties zich nu permanent in de marge bevinden. Immers, ze delen nu potentieel in de religieuze creativiteit. Waar men dat doorziet, kan alle creativiteit rond zingeving loskomen, zonder dat een machtscentrum controleert. Niet onbelangrijk is daarbij dat creativiteit en originaliteit aansprekende moderne culturele waarden zijn geworden. Enkele orden beheren spirituele centra die in de marge van de kerk opereren, meer voor de buitenstaanders dan voor de getrouwen.

Om optimaal gebruik te maken van de positie in de marge moet de leiding van de institutie kerk niet langer krampachtig proberen de eigen positie in stand te houden. Zou de voormoderne stijl van machtsuitoefening in stand worden gehouden, zoals de Nederlandse dominicanen hebben ervaren, of ook Klaas Hendrikse, dan zal de institutie, rooms-katholiek of protestant, nooit eigentijds worden.

LOS BANDIGE RELIGIE

Mijn objectief bedoelde beschrijving van de veranderingen op het moderne religieuze erf heeft me per saldo geleid – of verleid – tot een nogal normatief betoog. Na dit te hebben opgebiecht, rond ik mijn betoog af met mijn visie op ‘losbandige religie’.

Macht is onvermijdelijk, binnen een institutie maar ook binnen een beweging. Enige ordening is nodig. Maar er gaat iets fout wanneer macht van middel tot doel wordt. Als het doel alle middelen gaat heiligen, is het mis. Ik onderscheid daarom tussen middelmacht, die faciliteert, en doelmacht die primair zichzelf in stand houdt.⁴ Het omslagpunt kan bewaakt worden met de volgende twee criteria: garantie voor de kwaliteit van leven; en garantie voor

de voortgang van het zingevingsspel. Anders gezegd: levenskwaliteit en zingevingsvrijheid mogen niet opgeofferd worden aan het in stand houden van de machtsstructuur. Als één van die twee wordt geschoffeerd, kantelt de institutie naar doelmacht. Helaas is veel religie zo gezien tot in de kern verbasterd. Maar er zijn ook steeds pogingen, zoals van de dominicanen en Klaas Hendrikse, om daar iets aan te doen. Zij houden de marge in ere, ondanks de machtskaders, en ze vieren de creativiteit. Ze willen wel de band houden, maar die moet niet gaan knellen. Zij hebben oog voor levenskwaliteit en houden het zingevingsspel gaande. Zij verbeelden de speelse spiritualiteit van de losbandige religie.⁵

LITERATUUR

- A. Droogers, *Zingeving als spel. Over religie, macht en speelse spiritualiteit; een gids voor vrije zinzoekers*. Almere: Parthenon 2010.
- K. Hendrikse, *Geloven in een God die niet bestaat. Manifest van een atheïstische dominee*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam 2007.
- A.J. Plaisier, *Spreken over God. Pastorale handreiking*. Zoetermeer: Boekencentrum 2011.

NOTEN

- 1 Te vinden via www.dominicanen.nl.
- 2 Uitgave van de afdeling Pers & Communicatie van het Secretariaat RKK.
- 3 Plaisier (2011).
- 4 Zie Droogers (2010: 24).
- 5 Met dank aan Elianne Muller voor haar kritische en creatieve commentaar op een eerdere versie van dit artikel.